

Saša Zavrtnik*, Damir Žubčić**, Jelena Loborec*

Zdrav međuodnos ljudi i životinja – važnost obrazovanja o pozitivnom međudjelovanju

SAŽETAK

Međuodnos ljudi i životinja prisutan je od osvita civilizacija. Kao što nam povijesni zapisi ukazuju, nekada je on bio puno dublji i dalekosežniji. Da bi taj odnos bio zdrav, zasigurno mu temelj mora predstavljati empatija – suosjećanje. Tu su primjeri drevnih kultura poput starih Hebreja, Sjevernoameričkih Indijanaca ili Eskima. Svakodnevica kultura staroga vijeka, njihov odnos s bližnjima, živim svijetom, životinjama, bio je neraskidivo povezan. Iz tog se međuodnosa učilo, njega se poštovalo, isto se prenosilo na sljedeće generacije, što kao takvo evidentno predstavlja bioetički vid cjelovitijeg sagledavanja živoga i života, nasuprot današnjem segmentiranom i seciranom pristupu. Uistinu, naši su stari u praktičnom življenju prekrasno i puno govorili da su im životinje stvarno bile blago, a upravo to otkriva se i kroz spomenuti primjer pozivajući nas ne na neke nove, suvremene perspektive tog odnosa, nego na prisjećanje i primjenu onih starih i prokušanih pogleda i naputaka zapisanih, primjerice, u hebrejskom Zakonu, odnosno Tori. Danas nam je u našoj svekolikoj otuđenosti od živoga svijeta u njegovu izvornom prirodnom obliku, koji smo utoliko industrijalizirali i pretvorili u potrošački proizvod, potreban optimalan odnos u kojem na određeni način obje strane mogu biti zadovoljene s obzirom na svoje biološke potrebe te na bioetički aspekt kao pogled na život u cjelini u kojem smo svi umreženi. Ako se u tom nazoru tkanja života takne ili potrga jedna nit, neminovno je da će se titraji, ako ne i same rupe, proširiti čitavim tkanjem i odraziti se na izgled i funkcioniranje života kakav poznajemo. Zato je prijeko potrebno preispitivanje i obrazovanje o njemu na temelju tisućljetnih prokušanih principa.

Ključne riječi: međuodnos ljudi i životinja, empatija, bioetika, život, djeca, obrazovanje

* Geotehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hidrotehniku, Varaždin, Hrvatska.

** Veterinarski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Klinika za unutarnje bolesti, Zagreb Hrvatska.

Adresa za korespondenciju: Saša Zavrtnik, Geotehnički fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za hidrotehniku, Laboratorij za geokemiju okoliša, Hallerova aleja 7, 42 000 Varaždin, Hrvatska. E-pošta: zavrtnik@gfv.hr.

1. Uvod

Danas, u 21. stoljeću, u ovo (post)modernističko vrijeme možemo slobodno ustvrditi: „Kolijevka i izvorni dom naše vrste uglavnom je zaboravljen.“¹ Kao jedinke i kao (zapadnjački orijentirano) društvo većinom smo se koncentrirali na urbane velegradske sredine, što uvjetuje određeni životni stil. Zamjena u isti mah dinamičnog i mirnog prirodnog okruženja, doma naših predaka, zelenih šumovitih i travnatih staništa, sivim betonskim „golubinjacima“ često kaotične i monotone sredine, odvucla je čovjeka od onoga iz čega je potekao i to prvobitno mjesto, njegova kolijevka, postala mu je strana i strašna. To je imalo svoju cijenu koja se još uvijek plaća i koju će čovječanstvo još jedno vrijeme nastaviti plaćati. Jer izvorna ljudska priroda koristi suptilne znakove signaliziranja nedostataka, ako se tome pripiše potreba koja se javlja u čovjeku da se on i njegovo potomstvo „vrati“ prirodi, barem kroz kratkotrajne izlete u prirodu ili pak postupno privikavanje na dio izvornog suživota s drugim neljudskim živim bićima kroz brigu o kućnim ljubimcima. Jako je važno napomenuti da je to potrebno činiti što prije, dok još postoje netaknuti djelići prirodnog okruženja s kojima i u kojima on može kohabitirati. Također, presudno je usmjeravati djecu k prirodom svijetu, njegovom spoznavanju, uviđaju njegove neprocjenjivosti i nezamjenjivosti, kao i prema njegovom očuvanju koje predstavlja očuvanje života kakvog poznajemo. Ovo je moguće činiti od najranije djetinje dobi, prisjećajući se i živeći određene povijesno prokušane principe temeljem primjera naroda staroga vijeka kao što su Sjevernoamerički Indijanci i Eskimi u Sjevernoj Americi, odnosno stari Hebreji na euroazijskom kontinentu. Od ključne je važnosti zaokrenuti ovaj industrijalizacijski zamašnjak prema dematerijalizaciji života i njegovim mnogobrojnim često zanemarivanim i neupoznatim oblicima.

2. Promjene u odnosu prema životinjama

O tome koliko je današnji odnos prema životinjama promijenjen u velikoj mjeri svjedoči i djelo u kojem je pregledno sumiran i iz više aspekata predstavljen upravo zdrav međuodnos ljudi i životinja, na primjeru mudrosti u kulturi i društvu starih Hebreja.² Zlonamjerni komentar možda bi se odmah uhvatio opravdanja da je to bilo prije više od dvije tisuće godina, da se vremena mijenjaju, da se ne može danas živjeti kao što su ljudi nekada živjeli, i sve bi to u određenoj mjeri bilo istina. No, prilagodba čovjeka životnom standardu ne podrazumijeva i narušavanje ili zanemarivanje temeljnih odredaba poštovanja drugih živih bića, a upravo to je ono što je problem „modernizacije“. Naime, višetisućljetne mudrosti nisu se održavale toliko dugo zato

1 Wilson, E. O. (2009), *Stvorenje – Poziv za spas života na Zemlji*, Zagreb; Jesenski i Turk.

2 Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir (2018), *Zdravi međuodnos ljudi i životinja – mudrost starih Hebreja*, Split; Redak.

što ljudi tada nisu znali bolje, a današnji čovjek ima više znanja i mudrosti, pa može „bolje i pametnije“. Upravo u takvom stavu je problem. Potrebno je priznati da se povijesno gledajući u vrlo kratkom periodu u nas odnos prema životinjama znatno promijenio, a promjene i dalje traju. Svjedoci smo da su, primjerice, psi i mačke izgubili svoje dobro poznate tradicionalne uloge čuvara i lovca te su postali čovjekovi sustanari u njegovim stanovima i kućama. Konji koji su bili životinje za rad i rat postaju životinje za sport. Ljubimci čovjeku „služe“ za ljubav, a ne moraju imati nikakvu uporabnu vrijednost. Isto tako su goveda, ovce, koze, svinje, pa čak i perad, prestali biti ono što se u narodu lijepo nazivalo „blago“, te su smješteni na velike farme gdje vladaju tehnološko-proizvodne zakonitosti, a prema životinjama s farme odnosimo se kao prema strojevima i proizvodnji na traci. Ovdje je bitno spomenuti pojam ruralnog metabolizma³ koji u svojoj uravnoteženosti pretpostavlja raznolikost i optimalnu, nasuprot maksimalnoj, stočarsku proizvodnju.⁴ U svemu tome treba prepoznati ulogu pojedinca u kretanju trendova, jer potražnja diktira tržište, tržište ponudu, ponuda omogućava profit i diktira smjer razvoja.

2.1. Životinje u proizvodnji hrane

Izrabljivanje životinja s ciljem maksimalne iskoristivosti u proizvodnji hrane problematika je prisutna posljednjih pedesetak godina. Industrijalizacija živih bića bez trunke empatije ipak je prepoznata. Globalizacijom ekološke krize veća pažnja posvećuje se, između ostalog, i načinu proizvodnje hrane. Moderan i osviješten potrošač traga za idejama održivosti proizvodnje hrane, raznolikosti, tradicije, općenito, vraća nekada općepoznate i priznate vrijednosti. Za poštovanje tih vrijednosti spreman je izdvojiti više novaca za hranu nastalu na taj način. Tako su napravljeni određeni pozitivni pomaci u shvaćanju da su i životinje s farme živa bića sa svojim fiziološkim, psihološkim, socijalnim, pa i kulturnim potrebama, a njih je, naravno, nemoguće zadovoljiti u okružju strogih proizvodnih tehnoloških pravila. Zato i ekološka poljoprivreda postavlja nove, a zapravo su to na neki način stari, i prirodnije uvjete za držanje životinja. Uz to upućuje na održivost takvog načina držanja i uzgoja životinja te pridonosi ravnoteži ruralnog metabolizma.⁵

3 Cifrić, Ivan (2001), Ruralni metabolizam, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 10 (1-2), 27–41.

4 Žubčić, Damir; Zavrtnik, Saša; Loborec, Jelena (2018), Ruralni metabolizam – od blaga do stroja i natrag, u: Knorr, Lidija; Selak, Marija; Čurko, Bruno i Matijević, Mira ur., *Knjiga sažetaka 27. Dani Frane Petrića*, Cres 23. - 26. 9. 2018., 131–132.

5 Ibid.

2.2. Industrija kućnih ljubimaca

Kada se govori o novoj uporabnoj paradigmi domaćih životinja neminovno je spomenuti i globalnu industriju kućnih ljubimaca sa svim njenim segmentima koji se konstantno šire. U glavnini ona uključuje troškove hrane, smještaja, preventive i liječenja, njege i higijene kućnih ljubimaca.⁶

Kada bi se sagledalo koliko to sve stoji vlasnika kućnog ljubimca, dolazi se do podatka da će vlasnici kućnih ljubimaca u SAD-u godišnje za ukupne troškove izdvajati oko 1500 američkih dolara za pse i oko 1000 dolara za mačke. Zapanjujuće zvuče brojke prema izvješću društva American Pet Products Association (APPA) koje govore da su ukupni izdaci industrije kućnih ljubimaca u SAD-u za 2001. godinu iznosili 28,5 milijardi američkih dolara, deset godina kasnije u 2011. godini iznosili su 50,96 milijardi dolara, nakon sljedećih pet godina u 2016. godini iznos je dosegnuo 66,75 milijardi dolara (Tablica 1), a procjena za 2019. godinu iznosi vrtoglavih 75,38 milijardi dolara.⁷

Tablica 1. Sredstva utrošena za potrebe ljubimaca u SAD-u 2016. godine prema vrsti izdatka

Izdatak	Iznos/milijarda USD
HRANA	28,23
NABAVA/ LIJEKOVI BEZ RECEPTA	14,71
VETERINARSKA USLUGA	15,95
KUPNJA NOVIH ŽIVOTINJA	2,1
USLUGE NJEGE I SMJEŠTAJA	5,76
Ukupno	66,75

Izvor: Insurance Information Institute, *Facts + Statistics: Pet Statistics*, <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-pet-statistics> (pristup: 4. veljače 2020.).

Brojke koje ukazuju na utrošena sredstva za kućne ljubimce enormne su, no koliki je broj kućnih ljubimaca na koje se sav taj novac troši vidi se iz Tablice 2.⁸

6 Žubčić, Damir; Zavrtnik, Saša (2017), *Industrija kućnih ljubimaca*, u: Jurić, Hrvoje ur., *Knjiga sažetaka 26. Dani Frane Petrića*, Cres 24. - 27. 9. 2017., 127–128.

7 Insurance Information Institute, *Facts + Statistics: Pet Statistics*, <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-pet-statistics> (pristup: 4. veljače 2020.).

8 Ibid.

Tablica 2. Broj ljubimaca u SAD-u prema analizi vlasništva APPA National Pet Owners Survey 2017-2018

Ljubimac	Broj/milijun
Ptice	20,3
Mačke	94,2
Psi	89,7
Konji	7,6
Slatkovodne ribe	139,3
Morske ribe	18,8
Gmazovi	9,4
Ostale manje životinje	14,0
Ukupno	393,3

Izvor: Insurance Information Institute, Facts + Statistics: Pet Statistics, <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-pet-statistics> (pristup: 4. veljače 2020.).

Za primjer su uzeti psi i mačke, koji uz slatkovodne ribe prednjače u broju. Prema 2017-2018 APPA National Pet Owners Survey neki od osnovnih godišnjih troškova vlasnika za potrebe njihovih pasa i mačaka uključuju i iznose prikazane u Tablici 3.⁹

Tablica 3. Izdatci za potrebe pasa i mačaka u SAD-u prema APPA National Pet Owners Survey 2017-2018

Izdatak	Iznos izdatka	
	Psi/ USD	Mačke/USD
KIRURŠKE VETERINARSKÉ USLUGE	474	245
VETERINARSKA PRAKSA	257	182
HRANA	235	235
SLASTICE	72	56
SMJEŠTAJ	322	164

9 Ibid.

VITAMINI	58	46
TIMARENJE / POMAGALA	84	30
IGRAČKE	47	30
Ukupno	1549	988

Izvor: Insurance Information Institute, Facts + Statistics: Pet Statistics, <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-pet-statistics> (pristup: 4. veljače 2020.).

U Europi industrija kućnih ljubimaca također pokazuje rastući trend. Prema broju kućanstava koja imaju ljubimca, prema broju ljubimaca, prema broju proizvođača hrane i prema godišnjoj zaradi u izvješću The European Pet Food Industry iz 2016. godine vidljiv je prosječni godišnji rast industrije hrane za ljubimce od 2 %, što se odnosi na posljednje tri godine (Tablica 4).¹⁰

Tablica 4. Industrija kućnih ljubimaca u Europi prema izvješću The European Pet Food Industry iz 2016. godine

PROCIJENJENI BROJ EUROPSKIH KUĆANSTAVA KOJA IMAJU NAJMANJE JEDNOG LJUBIMCA	80 milijuna
PROCIJENJENI POSTOTAK EUROPSKIH KUĆANSTAVA KOJA IMAJU NAJMANJE JEDNOG PSA ILI MAČKU	Europa: mačke 24 %/psi 21 % EU: mačke 26 %/psi 18 %
BROJ PROIZVOĐAČA HRANE ZA KUĆNE LJUBIMCE	132 tvrtki proizvođača 200 proizvođačkih postrojenja
ZAPOSLENJE Neizravno zaposlenje je procjena temeljena na približno 200 000 veterinaru u Europi, procijenjenih 60 000 specijaliziranih dućana za kućne ljubimce, liječenje/cijepljenje, na dobavljačima za industriju hrane za ljubimce, industrije potrepština za ljubimce, prodajnim izložbama, na temelju uzgajivača, organizacija za dobrobit životinja, na transportu...	Direktno zaposlenje u industriji hrane za ljubimce: 100 000 Indirektno zaposlenje: 900 000

10 The European Pet Food Industry. *Facts and Figures 2016*, file:///C:/Users/LGO/AppData/Local/Temp/fediaf_Facts_Figures_2016.pdf (pristup: 4. veljače 2020.).

GODIŠNJA PRODAJA HRANE ZA LJUBIMCE	8,5 milijuna tona 19,5 milijardi €
GODIŠNJA VRIJEDNOST PROIZVODA I USLUGA POVEZANIH S LJUBIMCIMA	Potrepštine: 7 milijardi € Usluge: 9 milijardi € Ukupno: 16 milijardi €
GODIŠNJI RAST INDUSTRIJE HRANE ZA LJUBIMCE (prosječna vrijednost protekle 3 godine)	2 %

Izvor: The European Pet Food Industry. Facts and Figures 2016, file:///C:/Users/LGO/AppData/Local/Temp/fediaf_Facts_Figures_2016.pdf (pristup: 4. veljače 2020.).

I u Lijepoj našoj evidentno je kako zdjelica s hranom, vodom i kućica odavno nisu dovoljne prosječnom vlasniku ljubimca. Međutim, hrvatski osiguravatelji, veterinari, ugostitelji nisu do kraja prepoznali potencijal novih trendova „industrije“ za ljubimce, iako je i taj potencijal sve uočljiviji. Tako se u jednoj osiguravajućoj kući na čistokrvnog psa vrijednog 10 000 kuna plaća godišnja premija za osiguranje od osnovnih rizika od 367 HRK, a za mačku 405 HRK. Ovo se tiče, rekli bismo, zaživotnih stvari. No, tu je, primjerice, i posthumna briga za ljubimce, pa tako ima i groblje kućnih ljubimaca. Tu je i individualno kremiranje za koje je potrebno izdvojiti od oko 400 – 1600 HRK, ovisno o veličini, odnosno težini životinje.

Ne bismo li sve gledali samo kroz izdatke i zaradu, potrebno je istaknuti kako su ispitivanja pokazala kako u prosjeku 86 % vlasnika pasa i 85 % vlasnika mačaka te 54 % onih koji nemaju nikakve kućne ljubimce smatraju kako životinje pomažu djeci u razvoju. Štoviše, visok postotak ove četveronošce doživljava i kao članove obitelji, oko 80 % vlasnika kućnih ljubimaca i 51 % onih koji to nisu. Još je više onih koji misle kako pomažu u relaksaciji, 90 % vlasnika i 66 % onih koji to nisu, dok ih 70 %, odnosno 51 % smatra da su životinje i izvrsna terapija pri ozdravljenju. *Online* istraživanje na više od 27 000 ispitanika u dobi od 15 i više godina pokazuju da se po pitanju posjedovanja kućnih ljubimaca ne razlikuju kućanstva s i bez djece.

A kako čovjek djeluje na zdravlje svog ljubimca? Poznat je čitav niz utjecaja - od tjelesnih disfunkcija (primjerice prekomjerno hranjenje neodgovarajućom hranom ili hranjenje ljudskim delikatesama) do poticanja poremećaja ponašanja, što je najčešće posljedica neznanja. Spekter „psihijatrijskih bolesti“ u životinja sve više odgovara humanim psihičkim poremećajima i bolestima. Točnije, u veterinarskoj medicini, pojam za psihijatrijske bolesti je klinička etologija. Obuhvaća različita stanja: od loše

socijalizacije mladih životinja, hiperaktivnosti, opsesije, agresije, depresije, fobija itd. Toliko o zdravom međudnosu, bez obzira na dobru namjeru.

Stoga se slobodno zapitajmo je li danas kućni ljubimac, koliko god bila „cijena“ njegova „postojanja“, uz vlasnika važna odražavajuća komponenta „prirode u stanu“, ili možda „komunikacijski medijator“ ili pak „aditiv ljudskog zdravlja“. Važno je uvidjeti da u odnosu čovjeka prema ljubimcu životinja nije igračka ni stroj. Ona isto tako posjeduje emocije, misli i životinjsku svijest te um. Životinja za razliku od ljudi ima pogled na život iz životinjske perspektive, pa tako pas koji gleda oko sebe po sobi ne misli da je okružen čovjekovim stvarima nego vidi pseće stvari. U razumijevanju i podizanju kvalitete odnosa s ljubimcem, životinjama općenito, potrebno je učenje, učenje i samo učenje, i o njima i o nama samima. Na taj način kroz taj odnos može se doći do suosjećajnosti naspram drugih ljudi, pa i boljeg razumijevanja manjina i onih slabijih.¹¹

3. Moralno i etičko djelovanje

Etika i moral pojmovi su koji se nerijetko prešućuju i zanemaruju u javnom djelovanju jer ih se ili podrazumijeva ili ih se smatra nekim osobnim stvarima koje nije potrebno isticati kao nešto što utječe na globalno shvaćanje međudnosa. Rad s mladim ljudima vrlo rijetko, pak, ukazuje na činjenicu da upravo zbog takvog odnosa etika i moral postaju marginalni, čak nepoželjni segment u situacijama donošenja odluka, što je potpuno pogrešno. Egocentričnost, samodostatnost i stav „ja sam važan, ako svijet to ne razumije onda me nije vrijedan“ glavni su krivci za narušavanje zdravog međudnosa, a da se njihov utjecaj smanji potrebno je povećati utjecaj moralnog i etičkog djelovanja na razvoj pojedinaca od najranije dobi. Govoreći o etici u širem smislu misli se na zauzimanje ispravnog stajališta i odnosa prema drugim ljudima, pojavama, procesima i stvarima, kao posljedica osobnog htijenja i sa ciljem dobrog postupanja radi nas samih. Za razliku od toga, moral se smatra skupom pravila kojima se određuju prihvatljivi i cijenjeni načini ponašanja pojedinca u zajednici, a koje odobrava većina misaonih i dobronamjernih pripadnika neke zajednice.¹² Dok se o moralnosti još i može misliti kao o individualnoj osobini pojedinca, etičnost je bespredmetno ono na čemu se treba inzistirati bez obzira na područje djelovanja kao jedinom ispravnom načinu u duhu ljudskog.¹³

11 Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir (2017), *Industrija kućnih ljubimaca*, ZG-magazin, Ljudi i mišljenja, <https://zg-magazin.com.hr/industrija-kucnih-ljubimaca/> (pristup: 4. veljače 2020.).

12 Kalman, Žiha (2012), *Tehnička etika*, Zagreb; Fakultet strojarstva i brodogradnje, Sveučilište u Zagrebu. XX Symposium SORTA 2012.

13 Loborec, Jelena; Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir; Sivonjić, Marija (2018), Briga za okoliš i zdravlje u bioetičkom kontekstu, u: Štrkalj, Anita; Glavaš, Zoran i Kalambura, Sanja ur., *Proceedings Book of the 1st International*

Iako Krznar u svojoj knjizi „Znanje i destrukcija“ zaključuje da se o etici i problematici zaštite okoliša može govoriti samo uvjetno, prvenstveno s filozofskog gledišta na tematiku, ipak naglašava potrebu za promjenom odnosa čovjeka prema okolišu iz onoga „znanje kao moć ovladavanja prirodom“ u „znanje kao odgovornost očuvanja prirode“. Upravo tu promjenu odnosa vidi kroz primjenu osnovnih koncepata integrativne bioetike i održivog razvoja. Također, važno je naglasiti posebnu ulogu obrazovanja za primjenu takovih principa.¹⁴ Cifrić je već 1993. godine isticao potrebu razvoja cjelovitog edukacijskog sustava u kojem bi djeca kroz sve stupnjeve obrazovanja postala svjesna da je odnos prema prirodi duhovno-moralni problem, a ne samo tehničko-znanstveni, te da zajednica i budućnost uvijek imaju prednost ispred pojedinca i sadašnjosti.^{15,16} Ovdje se vidi i oslonac za kretanje u smjeru obrazovanja od najranije dobi, kako bi isto u njima zaživjelo i konstanto raslo prema odgovornom upravljanju i očuvanju.

Wilson u skladu s tim pak prenosi: „Um djeteta rano se otvara živom Prirodi. Ako se potiče, razvija se u fazama koje osnažuju veze s drugim živim bićima. Mozak je programiran za ono što psiholozi nazivaju pripremljenim učenjem: nekih iskustava prisjećamo se s lakoćom i zadovoljstvom. Isto tako pripremljeni smo za izbjegavanje nekih drugih iskustava, ili za to da ih naučimo, a zatim izbjegavamo. Primjerice: cvijeće i leptiri da, pauci i zmije ne.“¹⁷

Kao praktični biolog, entomolog, on ukazuje: „Sklonost prema prirodi započinje u djetinjstvu, i zato je biologiju najbolje predstaviti djetetu u najranijim godinama. Svako dijete je početnik u istraživanju prirode. Lovac, sakupljač, izvidnik, tragač za blagom, geograf, otkrivač novih svjetova, sve se te osobe nalaze u djetetovoj unutarnjoj biti. Možda su tek u povojima, ali teže za izražavanjem. Djeca su od pamtivijeka odgajana u bliskom kontaktu s prirodnim okolišem. Preživljavanje njihovog plemena ovisilo je o bliskom, taktilnom poznavanju biljaka i životinja.“¹⁸

Izneseno o važnosti nepropuštanja pravodobnog otkrivanja riznice prirode djeci potvrđuje i ovo: „Maleno dijete koje s lakoćom razlikuje vrste biljaka, ptica ili dinosaura, kaže Gardner, oslanja se na istu vještinu (ili inteligenciju) kad klasificira tenisice, automobile, zvučne sustave ili pikule. Moguće je, nastavlja on, da je talent

Conference The Holistic Approach to Environment, Sisak; Association for Promotion of Holistic Approach to Environment 13. - 14. 9. 2018., 402–407.

14 Krznar, Tomislav (2011), *Znanje i destrukcija*, Zagreb: Pergamena.

15 Cifrić, Ivan (1993), Ekološka edukacija i moderno društvo, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 2 (2), 235–247.

16 Cifrić, Ivan (2005). Ekološka edukacija - Utjecaj na oblikovanje novog identiteta?, *Filozofska istraživanja*, 25 (2), 327–344.

17 Wilson, E. O. (2009).

18 Ibid.

prepoznavanja obrazaca koji posjeduju umjetnici, pjesnici, društveni i prirodni znanstvenici utemeljen na fundamentalnim perceptivnim vještinama inteligencije prirodoslovca.¹⁹ A to mu, kao što se uviđa, samo može biti od pomoći u razvoju drugih polja njegova djelovanja.

Ako se moralno etičko djelovanje slikovito stavi u kontekst odgoja, tada ispada da je etika mrkva jer potiče pojedinca na promišljanje u cilju činjenja dobrog, da bi nam i samima bilo dobro, a moral batina jer osuđuje i kažnjava djelovanja protiv propisanih normi.²⁰

4. Učenje za zdrav okoliš i suosjećanje za neljudska živa bića

Zakon o zaštiti okoliša definira okoliš kao zajednicu čovjeka i svega što mu omogućuje postojanje te daljnji razvoj: zrak, voda, tlo, zemljina kamena kora, energija te materijalna dobra i kulturna baština, kao i svi drugi organizmi u svojoj raznolikosti i međudjelovanju.²¹ Zdravlje se, pak, prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, definira kao stanje potpunog fizičkog, psihičkog i socijalnog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti i iznemoglosti.²² Iz ovih definicija proizlazi vidljiva uzročno-posljedična povezanost, međuovisnost i, slobodno možemo reći, uvjetovanost zdravlja ljudi, naravno i drugih oblika života, s obzirom na stanje zdravlja okoliša.

Jurić je to sažeto i konkretno iznio u definiranju bioetike koja je prema njemu: „otvoreno područje susreta i dijaloga različitih znanosti i djelatnosti, te različitih pristupa i pogleda na svijet, koji se okupljaju radi artikuliranja, diskutiranja i rješavanja etičkih pitanja vezanih za život, za život u cjelini i u svakom od dijelova te cjeline, za život u svim njegovim oblicima, stupnjevima, fazama i pojavnostima.”²³ Bioetika pruža široku i združenu platformu za zajedničko djelovanje i pronalazak najboljih rješenja glede zadržavanja zdravog međuodnosa i ponovno vraćanje ravnoteže. U edukaciji pojedinaca od najranije dobi leži ključ uspjeha jer se samo razvojem osobne svijesti o problematici odgovornog ponašanja spram okoliša i zdravlja u vidu cjelovitosti opstanka života može utjecati na krajnje promjene.²⁴ To nije nešto novo

¹⁹ Ibid.

²⁰ Jagyasi, Prem, Moral Ethics is a fluid concept. <https://instablogs.com/moral-ethics-is-a-fluid-concept.html> (pristup: 4. veljače 2020.).

²¹ *Zakon o zaštiti okoliša* (NN 80/13, 153/13, 78/15, 12/18). <https://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a> (pristup: 4. veljače 2020.).

²² WHO, Definition of Health, <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions> (pristup: 4. veljače 2020.).

²³ Jurić, Hrvoje (2007), Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera, u: V. Valjan ur., *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Sarajevo: Bioetičko društvo u BiH.

²⁴ Loborec, Jelena; Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir (2019), Uloga bioetike u obrazovanju inženjera okoliša, *Jahr*, 10 (2), 425–435.

ni revolucionarno, poznato je od samih početaka civilizacije i mnogo je dokaza koji to potvrđuju. Jedino je problem što naša „moderna“ civilizacija treba to ponovo otkriti, usvojiti i primjenjivati. U tome mogu pomoći primjeri drevnih kultura koje opstoje još i danas.

Born lijepo ustvrđuje kako su djeca i životinje sukreatori učenja i razvoja kod djece. Kao cilj okolišnog odgoja od ranog djetinjstva navodi njegovanje divljenja i radoznalosti oko okoliša te podupiranje razvoja znanja, uvažavanja, radoznalosti i poštovanja svijeta prirode. Kontakt s prirodom ima važnu ulogu u razvoju dobrobiti djece, dok je kontakt sa životinjama, bilo pripitomljenim ili divljim, važan za razvoj empatije odnosno suosjećanja. Dapače, djeca vole životinje samo zbog toga što one jesu, zbog njihove nutrine, a ne zbog eventualne koristi koju donose. Smatra da se na životinje treba gledati kao na partnere u procesu učenja, a ne kao na objekte poput učitelja ili alata za učenje.²⁵

White u svom radu upućuje kako gotovo 150 godina stara psihološka tvrdnja da djecu treba puštati van da potroše suvišak energije nije u potpunosti točna. Djeca ne trebaju izaći van samo da bi se riješila viška energije odnosno „ispuhala“, već im je izlazak u prirodu potreban radi njihova osobnog razvitka. Međutim, odvesti ih samo na igralište nije dovoljno. Ona su često puta jednolika u smislu da su orijentirana samo na fizičku aktivnost djece, dizajnirana za nadzor djece i lagano održavanje, a ne djeluju poticajno na njihov razvoj i učenje. Znaju biti monotona, s umjetnim podlogama, bez vegetacije, trave i drveća, koja bi pružala zaštitu i hladovinu. No djeci je potrebna interakcija, međudjelovanje, kao i stjecanje iskustava s prirodom, ona trebaju istraživati i otkrivati. Navodi se značajan pad mogućnosti direktnog i spontanog kontakta djece sa svijetom prirode na kraju dvadesetoga i na početku dvadeset i prvoga stoljeća, a djeca se u prosjeku manje sati tjedno igraju, dok za gotovo isto toliko vremena više borave u školi i posvećeni su školskim obvezama. Ono stvarno kroz TV biva zamijenjeno virtualnim i djeca dobivaju dojam o dalekoj i egzotičnoj prirodi negdje daleko. Time bivaju lišena iskustva da se priroda zapravo nalazi oko kuće i u vrtu, što ih dodatno udaljava od spoznavanja i cijenjenja svijeta prirode. Spominje se vjerovanje da bi, ako se u prvih nekoliko godina djetetova života ne razvije poštovanje i briga za prirodni okoliš, takav stav mogao u godinama koje slijede u potpunosti izostati. Istraživanja ukazuju da pozitivno međudjelovanje djece i prirode može voditi k razvoju okolišne etike.²⁶

25 Born, Patty (2018), Regarding Animals: A Perspective on the Importance of Animals in Early Childhood Environmental Education, *International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 5 (2), 46–57.

26 White, Randy (2004), *Young Children's Relationship with Nature: Its Importance to Children's Development & the Earth's Future*, White Hutchinson Leisure & Learning Group, <https://www.whitehutchinson.com/children/articles/childrennature.shtml> (pristup: 9. rujna 2020.).

4.1. Iskustvo Eskima

Eskimi i danas plijene pažnju i izazivaju divljenje zbog vrlo osebnog načina života. Zajednice ljudi koje u svojoj skromnosti preživljavaju sve surove vremenske uvjete intuitivno ukazuju da za čovjeka mora postojati nešto više od želje za posjedovanjem i uspostavom svake mogućnosti lagodnijeg života. Njeguju zdrav međuodnos s drugim ljudima i drugim živim bićima jer im on omogućuje egzistenciju, budući da su svjesni da sami ne mogu preživjeti, ali ih i ispunjava u njihovoj nutrini, a ako podbace u odgoju i ne pripreme djecu na jednak pristup, ona neće opstati.

Ingstad, koji se suživio s Nunamiutima, kopnenim Eskimima, u vremenu poslije drugog svjetskog rata, kada su oni još uvijek bili odvojeni od ostatka svijeta, je zapisao: „Život u naselju odiše duhom zajednice i drugarstva.“²⁷ „Divna je životna radost ovih jednostavnih ljudi, čiji je jedini svijet planina, a koji su tako siromašni, te često ne znaju, da li će sutra pribaviti hranu potrebnu za život. Tako su prirodni u svom ponašanju, u govoru, u svakoj i najmanjoj kretnji – i uvijek su spremni na smijeh.“²⁸

Hughes ovo lijepo nadopunjuje kada govori o odgoju djece. „Eskimi ne tuku i ne kore svoju djecu, gotovo ih nikad ne kažnjavaju, samo ponekad ih posrame zbog lošeg ponašanja. Oni koji vlastite djece nemaju, djecu posvajaju i brinu se za njih kao o vlastitoj djeci. Prave im igračke i amajlije. Osim što vole djecu, poštuju i starije osobe koje mladima, unučadi, pričaju o tradiciji i vrijednosti Inuita.“²⁹ Ovo su itekako sadržajni naputci za civilizaciju 21. stoljeća koja je izgubila, relativizirala ili razvodnila dobar dio svojih vrijednosti i orijentira.

4.2. Iskustvo Indijanaca

Govoriti današnjoj djeci o mudrostima starih Sjevernoameričkih Indijanaca vrlo je nezahvalno. Poznaju ih samo iz filmova kao „divljake crvene kože“ koji su skalpirali jadne doseljenike, što je još jedan naš propust u odgoju (kao i propust „bijeke rase“ u povijesti otkrivanja novih svjetova i kolonizacije). Kako bismo to ispravili važno je uočiti i hvaliti njihovu suštinsku povezanost s prirodom, odnos temeljen na poštovanju, ljubavi i zahvalnosti. Može se samo poželjeti njihova sposobnost promatranja, uočavanja i vizionarskog zaključivanja.

Jončić piše: „Stari Indijanci nam nude jedno iskustvo koje je uvelike primjenjivo i danas. Ono je rezultat razumijevanja odnosa čovjeka i prirode. To je razumijevanje

²⁷ Ingstad, Helge (1957), *Nunamiuti – među Eskimima na Aljaski*, Zagreb; Prosvjeta.

²⁸ Ibid.

²⁹ Hughes, Jill (1979), *Eskimi*, Zagreb; Školska knjiga.

Indijanac iskazivao kroz duboko poštivanje svega što živi. Za njega ne postoji neživa priroda. Sve je živo: biljke, životinje, ali i voda, kamen, zemlja, zvijezde... Ili kao što je rekao Medvjed Koji Stoji, poglavica Oglala Siouxa: „Mudri su bili stari Lakote, znali su da čovjekovo srce postaje tvrdo kad se udalji od prirode i da nepoštivanje živih, rastućih stvari također vodi i nepoštivanju ljudi.“³⁰

O odnosu majke i djeteta, čak i kad bi ga još nosila u svojoj utrobi, Eastman svjedoči: „Njezino ponašanje i samotne meditacije moraju biti takve da u osjetljivu dušu još nerođenog djeteta uliju ljubav „Velikog misterija“ i osjećaj bratstva prema svemu stvorenom.“³¹ A kako će dijete rasti, razvijati se upijajući majčin primjer? „Smatrat će se bratom svih živih bića, a olujni će mu vjetar biti glasnik „Velikog misterija“.“³²

4.3. Iskustvo Hebreja

Hebreji su posebnu važnost pridodavali usmenoj predaji s generacije na generaciju. Djeca se nisu sama odgajala ili prikupljala usputne „mudrosti“ s ulice, već su stariji imali od Boga danu obvezu da ih nauče svemu, ne (samo) kroz neke svečane rituale, već kroz svakodnevne događaje, u svakoj prilici.³³ Njihov, kao što su vjerovali, a vjeruju i danas, od Boga dani Zakon nalagao im je: „Riječi ove što ti ih danas naređujem, neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori im o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad lijegaš i kad ustaješ.“, piše u Ponovljenom zakonu 6:6-7.³⁴

U Zakonu, u Knjizi Izlaska 23:5, između ostalog zapisana je pouka: „Ako opaziš magarca onoga koji te mrzi kako je pao pod svojim tovarom, nemoj ga ostaviti: zajedno s njegovim gospodarom moraš mu pomoći da se dignu.“³⁵ Bilo je potrebno pomoći i životinji u agoniji kao i njezinu vlasniku koji se time našao u problemu, a za to je naravno potrebna empatija i prema jednome i prema drugome. Nadalje, Ponovljeni zakon 22:6-7 govori: „Ako putem naiđeš na ptičje gnijezdo, sa ptićima ili s jajima, na stablu ili na zemlji, a majka bude ležala sa ptićima ili na jajima, nemoj uzimati majke sa ptićima: pusti majku na slobodu, a ptiće uzmi. Tako ćeš imati sreću i dug život.“³⁶ Obećanje blagoslovljenog života nalazilo se i u brizi o prokreaciji, pa se nije smjelo bezobzirno izlovljavati pojedinu vrstu na određenom području, već se

30 Jončić, Andrija (2004), *Mudrost Indijanaca*, Zagreb; Nova Akropola.

31 Eastman, Charles Alexander (2007), *Duša Indijanaca*, Zagreb; Nova Akropola.

32 Ibid.

33 Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir (2018), *Zdravi međuodnos ljudi i životinja – mudrost starih Hebreja*, Split; Redak.

34 Kaštelan, Jura; Duda, Bonaventura (1999), *Biblija – Stari i Novi zavjet*, Zagreb; Kršćanska sadašnjost.

35 Ibid.

36 Ibid.

moglo namiriti potrebe za hranom, primjerice jajima i ostaviti roditeljske parove za nastavak vrste.

Na ovaj način djeca su odrasla spremna da reagiraju ispravno u najjednostavnijim prilikama, razvila su empatiju prema svim živim bićima i naučila razmišljati tako da svojim postupcima ne ugrožavaju tuđi opstanak.

5. Zaključci

Otudivši se od izvornog prirodnog ambijenta ljudi su se ograničili na „moderne“ i „suvremene“ urbane sredine u kojima dominiraju beton, asfalt, čelik, staklo i drugi umjetni materijali, što je u suprotnosti drvu, kamenu, zemlji, vodi i drugim elementima prirode. Pri tom otuđenju osjetio je potrebu za barem djelićem izvornosti, pa je u svoj okoliš za sobom „povukao“ dio stvorenja. Biljke je stavio u posude i lonce, a životinje u akvarije i terarije, iza rešetaka i na lance i uzice. Kompenzirao je gubitak. No, iznova se pokazuje kako mu to nije dovoljno pa se „vraća“ prirodi izletima, rekreacijski, sportski, istraživački, pustolovno. Ipak, potreban je ozbiljniji, veći i trajniji zaokret prema prirodnome, a on mora započeti od malih nogu i u njemu od velike pomoći mogu biti primjeri svakodnevnih iskustava međudnosa ljudi i ostatka živoga svijeta u kulturama staroga vijeka poput Sjevernoameričkih Indijanaca, Eskima ili starih Hebreja.

Iskustva današnjih istraživača i prirodoslovaca, poput E. O. Wilsona, potvrđuju ono što je nekad bilo normalno, a tiče se odgoja naših najmlađih u smjeru suživota s prirodom: „Djeca su rođeni lovci na blago i sakupljači.“³⁷ U njegovom vrijednom djelu *Stvorenje – Poziv za spas života na Zemlji* stoji: „Počnite rano – dijete je spremno. Otvorite vrata Prirode, ali nemojte ga gurati kroz njih. ... Pružite mu priliku da istražuje prirodu i njezine surogate ... samo ili u malenim skupinama istomišljenika. Neka malo poremeti prirodu, samo i bez vođenja. ... Potičite i hvalite njegovu inicijativu. ... Neka uči sve stvari u svoje vlastito vrijeme.“³⁸ Wilson zaključuje kako razvijanje okolišnih vrijednosti kod djece kroz međudjelovanje s prirodnim okolišem može rezultirati da ona postanu budući upravitelji Zemlje koji će čuvati raznolikost i čudo Prirode.³⁹

Karakter čovjeka može se očitovati kroz njegov odnos pram drugim živim bićima. Tako starozavjetne Mudre izreke 12:10 govore: „Pravednik pazi i na život svog

³⁷ Wilson, E. O. (2009)

³⁸ Ibid.

³⁹ White, R. (2004)

živinčeta, dok je opakomu srce okrutno.“⁴⁰ Stara Indijanska mudrost pak pita, istovremeno upozoravajući: „Što je čovjek bez životinja? Kad bi sve životinje nestale, ljudi bi umrli od velike duhovne samoće. Jer što god se desi životinjama, uskoro će se desiti i ljudima. Sve su stvari međusobno povezane.“⁴¹

U svjesnosti pojedinca, djeteta, o svemu ovome roditelji imaju ključnu ulogu i sami moraju biti svjesni onoga što je Kahlil Gibran o njima i njihovoj ulozi napisao: „Vi ste lukovi s kojih su vaša djeca odapeta kao žive strijele.“⁴²

Literatura

- Born, Patty (2018), Regarding Animals: A Perspective on the Importance of Animals in Early Childhood Environmental Education, *International Journal of Early Childhood Environmental Education*, 5 (2), 46–57.
- Cifrić, Ivan (2005), Ekološka edukacija - Utjecaj na oblikovanje novog identiteta?, *Filozofska istraživanja*, 25 (2), 235–247.
- Cifrić, Ivan (2001), Ruralni metabolizam, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 10 (1-2), 27–41.
- Cifrić, Ivan (1993), Ekološka edukacija i moderno društvo, *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline*, 2 (2), 235–247.
- Eastman, Charles Alexander (2007), *Duša Indijanaca*, Zagreb; Nova Akropola.
- The European Pet Food Industry. *Facts and Figures 2016*, file:///C:/Users/LGO/AppData/Local/Temp/fedia_Facts_Figures_2016.pdf (pristup: 4. veljače 2020.)
- Gibran, Kahlil (1990), *Prorok, Prorokov vrt*, Zagreb; Grafički zavod Hrvatske.
- Hughes, Jill (1979), *Eskimi*, Zagreb; Školska knjiga.
- Ingstad, Helge (1957), *Nunamiuti– među Eskimima na Aljaski*, Zagreb; Prosvjeta.
- Insurance Information Institute, *Facts + Statistics: Pet Statistics*, <https://www.iii.org/fact-statistic/facts-statistics-pet-statistics> (pristup: 4. veljače 2020.)
- Jončić, Andrija (2004), *Mudrost Indijanaca*, Zagreb; Nova Akropola.
- Jurić, Hrvoje (2007), Uporišta za integrativnu bioetiku u djelu Van Rensselaera Pottera, u: V. Valjan ur., *Integrativna bioetika i izazovi suvremene civilizacije*, Sarajevo; Bioetičko društvo u BiH.
- Kalman, Žiha (2012), *Tehnička etika*, Fakultet strojarstva i brodogradnje, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb; XX Symposium SORTA 2012.
- Kaštelan, Jure i Duda, Bonaventura (1999), *Biblija – Stari i Novi zavjet*, Zagreb; Kršćanska sadašnjost.
- Krznar, Tomislav (2011), *Znanje i destrukcija*, Zagreb; Pergamena.
- Loborec, Jelena; Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir (2019), Uloga bioetike u obrazovanju inženjera okoliša, *Jahr*, 10 (2), 425–435.
- Loborec, Jelena; Zavrtnik, Saša; Žubčić, Damir; Sivonjić, Marija (2018), Briga za okoliš i zdravlje u bioetičkom kontekstu, u: Štrkalj, Anita; Glavaš, Zoran i Kalambura, Sanja ur., *Proceedings Book of the 1st International Conference The Holistic Approach to Environment*, Sisak; Association for Promotion of Holistic Approach to Environment 13. - 14. 9. 2018., 402–407.

40 Kaštelan, Jura; Duda, Bonaventura (1999).

41 Jončić, A. (2004).

42 Gibran, Kahlil (1990), *Prorok, Prorokov vrt*, Zagreb; Grafički zavod Hrvatske.

- Jagyasi, Prem, Moral Ethics is a fluid concept, <https://instablogs.com/moral-ethics-is-a-fluid-concept.html> (pristup: 4. veljače 2020.).
- White, Randy (2004), *Young Children's Relationship with Nature: Its Importance to Children's Development & the Earth's Future*, White Hutchinson Leisure & Learning Group, <https://www.whitehutchinson.com/children/articles/childrennature.shtml> (pristup: 09. rujna 2020.).
- WHO, *Definition of health*, <https://www.who.int/about/who-we-are/frequently-asked-questions> (pristup: 4. veljače 2020.).
- Wilson, Edward Osborne (2009), *Svorenje – poziv za spas života na Zemlji*, Zagreb; Jesenski i Turk.
- Zakon o zaštiti okoliša* (NN 80/13, 153/13, 78/15, 12/18), <https://www.zakon.hr/z/194/Zakon-o-za%C5%A1titi-okoli%C5%A1a> (pristup: 4. veljače 2020.).
- Zavrtnik, Saša i Žubčić, Damir (2018), *Zdravi međuodnos ljudi i životinja – mudrost starih Hebreja*. Split; Redak.
- Zavrtnik, Saša i Žubčić, Damir (17. studeni 2017.), ZG-magazin, *Ljudi i mišljenja*, <https://zg-magazin.com.hr/industrija-kucnih-ljubimaca/> (pristup: 4. veljače 2020.).
- Žubčić, Damir; Zavrtnik, Saša; Loborec, Jelena (2018), Ruralni metabolizam – od blaga do stroja i natrag, u: Knorr, Lidija; Selak, Marija; Čurko, Bruno i Matijević, Miraur, *Knjiga sažetaka 27. Dani Frane Petrića*, Cres 23. - 26. 9. 2018., 131–132.
- Žubčić, Damir i Zavrtnik, Saša (2017), *Industrija kućnih ljubimaca*, u: Jurić, Hrvoje ur., *Knjiga sažetaka 26. Dani Frane Petrića*, Cres 24. - 27. 9. 2017., 127–128.

A healthy relationship between man and animals – the importance of education of positive interaction

SUMMARY

The interrelationship between man and animals has been present since the dawn of civilisations. It was deeper and broader before than it is now. For this relationship to be healthy, empathy must be the foundation for it. In the society of Eskimos, North American Indians, and old Hebrews, we can find an example of this. They had everyday life interconnected with a fellow man, the living world and animals. From that relationship they could learn, they respected it, transmitted it to the next generations. As our forefathers beautifully said, animals were a treasure for them. Today, we need an optimal relationship for both sides to be satisfied in a biological sense as well as in bioethical one when we see life as a whole in which we all are interconnected. If in this weaving of life, we touch or tear one thread, the shudders and even holes will spread through life as we know it. That is why reconsideration and education in this sense are more than needed.

Keywords: interrelationship between man and animals, empathy, bioethics, life, children, education.